

Nemzeti divat a reformkori Pesten

A *Honderü* egy 1843-as karikatúráján¹ három alak látható: egy jól megtermett magyar öltözetű úr (Körmagyari) elbánik két csenevész frakkossal (Négyesi és Keringi).

A reformkor vitái nemcsak az országgyűlésen és a politikai lapokban, politikai irodalomban zajlottak: a bálokon, divatlapokban és általában a nyilvánosság színterein a nemzeti problematika mindenki számára érthető, érzékelhető formában jelent meg: a nyelv, a tánc és az öltözködés mutatói lettek a nemzetiesedés mértékének. Leggyakoribb jelzőjük, a róluk alkotott értékítélet szempontja az idegen-magyar ellentétpár volt. Ebben a vitában – gyanútlanul is – mindenki részt vett, aki megjelent a nyilvánosság előtt. Az öltözködés: szükségszerűség, a ruha viszont nem egyszerű tárgy, jelentése van, olvasható. Mivel minden egyes ruhadarabot egy struktúrán, az adott korszak öltözködési rendszerén belül lehet értelmezni, bármit vesz fel az ember, azzal akaratlanul kifejezi egy csoporthoz való tartozását, egy csoporttól való elhatárolódását. Az öltözködés szimbolikus szerepét mutatja, hogy a kultúrákat, nemzeteket fenyegető veszélyhelyzetben identitást kifejező funkciója megerősödik. Hogy veszélybe került egy hagyomány, ezt legjobban a tudatos hagyományörzés megjelenése jelzi.

Nem volt új jelenség a nemzeti divat: a külső megjelenés, a régi szokásokhoz való ragaszkodás már a rendi nemzethez való tartozásnak is látványos kifejezője. A reformkorban átalakulóban volt a nemzetfogalom: a rendi korszakban egy kivált-ságolt társadalmi csoport sajátította ki, most nemzeten az egész társadalmat kezdték érteni (Varga 1982: 25–40). Megváltozott tehát az a csoport, amelynek összetartozását – többek között – a nemzeti öltözködés hivatott kifejezni.

A magyar, illetve nyugat-európai táncok megszemélyesítőit ábrázoló gúnyrajz a magyar tánc reformkori elterjedését és a külföldi táncok vereségét kifigurázó írást illusztrálja, de önmagában is értelmezhető. A figurák – a szó szoros értelmében, ruhadarabok formájában – magukon viselik mindazokat a sztereotipikus vonásokat, amelyek alapján első pillantásra rá lehet ismerni a „magyarra” és a „külföldre”, ami reformkori divatlapok szóhasználatában, a divatok kontextusában nyugat-európa-it, szűkebben osztrákot és franciát, bécsit és párizsit jelentett. A magyar úr nagy bajuszt visel és paszományos szűk nadrágot, sujtásos mentét, dolmányt valamint sarkantyús csizmát. Az éppen a folyó vizébe zuhanó áldozatok hátán lebegnek a frakk sokszor kigúnyolt szárnyai, térdnadrág, harisnya, cipő egészíti ki az öltözködést.

Ez a karikatúra humoros formában foglalja össze a magyar és a nyugati öltözködési rendszerek reformkori összeütközését, amely a divatlapok tükrében hasonló

¹ *Honderü* 1843. július 8. 20.

heveséggel ment végbe, a valóságban viszont a frakk sokkal inkább megőrizte tekintélyét, mint a képen ábrázolt Keringi és Négyesi urak.

A NEMZET CSINOSODÁSA

A reformkori Magyarországon a nemzet került a gondolkodás középpontjába. A középkori rendi nemzetfogalom kibővülése nem csupán jogi kérdés, hiszen a nemzetek szellemi, kulturális közösséget is alkotnak. Újra és nem utoljára tisztázni kellett: mi a magyar, melyek azok a jellemvonások, szokások, jelek, amelyek alkalmasak a kitágított nemzet kereteinek kijelölésére, és amelyek ezen újonnan létrejövő közösség minden tagja számára egyformán elfogadhatóak. A nemzet csak akkor létezhet, ha tagjai a köztük lévő különbségeken fölülemelkedve integrálódnak. Másrészt, ezt a közösséget pontosan le kell határolni, világosan kinyilvánítani azokat a jegyeket, amelyek alapján elkülönül más csoportoktól. A nemzet összetartozását tehát mind tagjai, mind pedig a külvilág számára ki kell nyilvánítani (Löfgren 1989: 18), meg kell találni az adott társadalmat nemzetté tevő közös hagyományt. A hagyománynak nem feltétlenül kell réginek lennie, ki is lehet találni, illetve kipótolni ott, ahol a múlt hiányosnak tűnik. Már régen meglévő értékek új, nemzeti értelmezést kaphatnak, sőt az előzmények nélkül teremtett hagyományt is be lehet úgy mutatni, mint egy régi érték új életre keltését (Hofer 1996: 8).

A reformkorban hangsúlyozták a magyar kultúra eredetiségét, büszkeséget éreztek amiatt, hogy ez a nyugatitól annyira különböző kultúra fennmaradt, ezzel párhuzamosan minduntalan felhívták a figyelmet az őt fenyegető külső és belső veszélyre. A külső veszélyt a nyugati kultúra befolyásában látták, a belsőt abban, hogy ennek az idegen kultúrának piaca volt Magyarországon.

A magyar nyelv eredetét vizsgáló kutatások, a gyökerek keresése Anonymustól kezdve keletre vezették a történetírókat, tudósokat. A Kelet Európában az egzotikum, az idegenszerűség, a barbárság szinonimája (Hofer 1996: 13). A magyarok azonban olyan értéket láttak a nyugattól elkülönítő keleties vonásokban, amelyben az egységes latin-keresztény kultúrával szemben kifejezhető a magyar jellem. A *Regélő Pesti Divatlap* egyik szerzője az éppen divatozó keleties kaftánokat már csak keleties kinézetükért is többre becsülte, mint a nyugati divat szerint készült ruhadarabokat,² más szerzők a török eredetű magyar férfi ruhát „keleties pompá”³-jáért, „ünnepélyes keletiesség”-éért dicsérték.⁴ Ugyanakkor hangsúlyozták azt is, hogy ez a keleties műveltség nem alacsonyabbrendű, mint a nyugati. Sőt, mivel Magyarországon ez az eredeti, a magyarok jelleméből fakadó kultúra, nagyobb értéket képvisel, mint a nyugati, éppen ezért, ahogyan például Henszlmann Imre is kifejti művészetelméletében 1841-ben (Henszlmann 1990), semmi sem kényszerít

² *Regélő Pesti Divatlap* 1844. január 4. 13.

³ *Pesti Divatlap* 1845. január 19. 98.

⁴ *Honderü* 1846. február 10. 115.

annak utánzására, magyar nemzeti stílust kell teremteni. Az eredetiség ekkor, a romantika korszakában lett érték.

E két egyszerre jelenlevő, de ellentétes irányba ható jelenség, elkülönülés és betagozódás, vagy reformkori megfogalmazásban elágazás és összeolvadás⁵ mutatkozik meg az eredeti, magyaros öltözködési mód, illetve a kívülről érkező párizsi, nyugati divat reformkori találkozásában. A kérdés az volt, összeegyeztethető-e a két hagyomány, lehet-e egy öltözék vagy bármi más, akár az egész nemzet egyszerre magyar és európai. Keresték azt, ami elkülönít az idegenektől, ami alatt általában a más nemzeteket, máskor a magyarországi nemzetiségeket értik: „nemzeti méltóságunkat, mellyel honunkban más nemzetek felett bírhatnánk, viseleteink által legjobban kimutathatnánk”.⁶

Ezt a célt szolgálta a magyar nemzet ismertetőjegyeinek, szokásainak feltámasztása, divatba hozatala: „*társaséletünk tiszta kifolyása legyen az eredeti magyar lelkületnek, jellemnek, [...] csak így fejlődhetik az minden más idegentől függetlenné, önállóságúvá, valódi nemzetivé – mi nélkül ép, erős és nagy nemzet soha nem leszünk*”⁷ – írta a *Pesti Divatlap* 1844-ben.

Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában (1826) sötét képet festett a nemzeti tradíciók állapotáról: a magyarok nem ápolták hagyományaikat, a nemzeti hőskort elfelejtették, emlékeit nem tisztelték. A reformkori divatlap-irodalom a nemzeti tradíciók eltűnése, az idegen divatok hódítása miatti panaszoktól hangos. A külhoniaskodás minden társadalmi rétegben elterjedt:⁸ „Árpád utódain csupán frakk fityegett, s nemzetiségtaposó lábaikat asszonyos cipő takará”.⁹ Ha a valóságban nem is lehet ekkora törés nyomára bukkanni, hiszen például udvari öltözetként a magyar díszruha mindvégig fennmaradt, vidéken sem tűnt el teljesen a magyar öltözék, a korszakban többen érezték úgy, veszélybe, végveszélybe kerültek ezek az ősi hagyományok és ezzel a magyar nemzeti identitás.

A harmincas évektől magyar nyelven megjelenő divatlapok rendszeresen közöltek divatképeket, ezek túlnyomó többsége azonban párizsi lapok utánnyomatai vagy másolatai voltak. A szerkesztők magyar divatképeknek is helyet adtak, ezek a legismertebb pesti szabómesterek költségén készültek, akik nem sajnálták rá a pénzt, hiszen a divatképek és a mellettük megjelenő rövid leírások remek reklámlehetőséget jelentettek számukra: üzlet és nemzeti ügy szorosán összefonódott. A lapok fizetett hirdetésként közölték a nemzeti divatképeket és a szabók rövid jelentéseit, ugyanakkor önzetlenül és lelkesen álltak az öltözködés magyarosodása mellé, rácsodálóztak a nemzeti ruha szépségére, elméleti jellegű írásokat és báli beszámolókat közöltek. A *Pesti Divatlap* egy felhívásában nemzeti divatképeket kért a nevesebb magyar szabóktól, és arra is kitért, hogy a kereskedők hirdetéseit szintén szívesen fogadja.¹⁰

⁵ *Honderü* 1845. 176, [193.]–195, [201.]–203.

⁶ Móth 1833: 33.

⁷ *Pesti Divatlap* 1844. július 1. hete, 4.

⁸ *Honderü* 1844. november 7. [369].

⁹ *Pesti Divatlap* 1846. február 12. 137.

¹⁰ *Pesti Divatlap* 1844. november 24. [123].

Magyar nemzeti öltözék alatt a reformkor előtt a nemesek ünnepi viseletét értették. A nemzetfogalom átalakulásával változott a nemzeti öltözék funkciója is: udvari díszruhából előbb egyéb ünnepélyes alkalmakkor is viselt öltözet lett, majd igyekeztek a hétköznapiakra is alkalmassá tenni, minél szélesebb körben népszerűsíteni, gazdagabban díszített változata pedig továbbra is megmaradt gálaöltözetnek. Valódi hagyományhoz tudtak tehát visszanyúlni, mégis lehet hagyományteremtésről beszélni, hiszen a reformkorban kialakított magyar ruha máshogyan nézett ki, és más szerepet töltött be, mint elődei, alkalmazkodott új tiszthez és a kor igényeihez. A korszerű nemzeti öltözéket meg kellett alkotni, felhasználva a régi korokból készen kapott elemeket, és alkalmazva azokat az újabb kor ízléséhez.

A nemzeti leltár elemei különböző forrásokból származhattak. A romantika felfedezte a paraszti kultúrát. Révai Miklós már 1782-ben felhívást tett közzé a köznépi dalok összegyűjtésére, Kölcsey a nemzeti költészet megteremtésének kiindulópontját látta a népköltészetben.¹¹ A kor felfogása szerint amit a faluban találnak, az biztosan ősi és érintetlen, a „művészet iránti ferde nézetek nálunk még csak a városokban divatosak, s az is csak addig, meddig a francia divat karját kinyújtotta”,¹² bár a nemzeti divatról szóló írásokban előbukkan olyan vélekedés is, amely szerint a (női) nemzeti öltöny „csak a pór nép által tartatik meg, mintha azok [vagyis a többi hölgy] inkább szeretnének divatbábok, mint honleányok lenni.”¹³

A magyar nemzeti öltözék elemeit mégsem a paraszti ruhadarabok között keresték, a reformkori Pesten csak jelmezbálokon vagy korteshadjáratokon öltöttek pórruhát a felsőbb körök tagjai: az 1845. év farsangján Batthyányéknál rendezett gyermekbálon például hét fiú öltözött Sobri Jóskának.¹⁴ Podmaniczky Frigyes számol be arról, hogy az 1847. évi pesti korteskedés alkalmával, az érdekegyesítés jegyében az arisztokrácia szűrt vagy gubát húzott.¹⁵ Podmaniczky több évtized távlatából visszatekintve maga is jelmezeket érezte ezt az öltözéket.¹⁶

A paraszti kultúra mellett a múlt „jobb és szebb ősi szokásai”¹⁷ képviseltek olyan értéket, amelyhez érdemes volt visszanyúlni. A nemzeti öltözék alkalmas volt arra, hogy emlékezetbe idézze a múlt dicső pillanatait. Móth Endre például olyan korszakhoz köti a magyar ruhát, amelyben annak viselése azt a nemzeti méltóságot fejezte ki, amivel a magyarok az idegenek felett bírtak.¹⁸ Kostyál Ádám szabómester saját állítása szerint tanulmányozta a nemzeti viselet történetét, metszeteket gyűjtött a régi magyar ruhákról, de azt nem lehet tudni, hogy albuma valóban régi metszeteket tartalmazott-e, vagy kortárs művészek által készített historizáló alkotásokat (Kerényi 1983: 107). Egy másik neves pesti szabó, Klasszy Vencel a 15–16. századi öltözetek gyűjteményéből közölt képeket,¹⁹ de ezeket hasonló gya-

11 Kölcsey 1997: 59.

12 Henszlmann 1990: 87.

13 *Honderü* 1847. március 31. 254.

14 *Honderü* 1845. február 1. 35.

15 Podmaniczky 1984: 232.

16 Podmaniczky 1984: 230.

17 *Pesti Divatlap* 1845. január 1. [1.]

18 Móth 1833: 33.

19 *Honderü* 1843: 12. kép

núval kell kezelni, mint szabótársa gyűjteményét. A *Pesti Divatlap* 16. századi magyar „eredeti szabású” öltönyöket ajánlott a magyar szabók figyelmébe:²⁰ a német császár koronázásán megjelent magyar követek ruházatában a keleties jelleg dominál, például kaftánt viselnek, és megfigyelhető több, magyarosnak elfogadott elem, a vitézkötéses gombolás, a prémes-tollas fejfedők.²¹ Az azonban ezekből a képekből, írásokból sem derül ki, hogy közlésük mennyiben alapult eredeti forrásokon, és hogy mennyit adott hozzá a reformkori szabók és metszetkészítők fantáziája, mennyiben elképzelt, a múltba visszavetített és mennyiben valóságos az az öltözék, amelybe 16. századi elődeiket bújtatták, és amely alapul szolgált a nemzeti öltözék reformkori változatának megtervezéséhez. Ami lényeges: szükségét érezték annak, hogy a feltámasztani kívánt magyar öltözéket ősiként, hagyományosként mutassák be. A 19. században újjászülető magyar ruha elődjét hordták „a hétvezér hölgyei, Árpádfejedelmeink, Mária királynőnk, a Bánkbánok, Csák Máték, Kontok, Hunyadyak, Zrinyiek és Rákóczyak jó vérű nejei, a Rozgonyi Cecíliák, Zrínyi Ilonák, a hőselkű egri nők...”²² Az Ellenzéki Kör báljáról 1848 februárjában tudósító szerzőben „a delnök aranyfonállal recézett, és fekete fodrokkal tarkázott fejkötőikkel Szécsi Máriák és Zrínyi Ilonák korát” idézték elő, „s a múlt szentesült alakjaiban mint jövőnk dicső napjának elősugárait üdvözlöttük őket.”²³ Amikor arról beszélnek, hogy ez az öltözék nem új találmány, csupán elfelejtették egy időre, és ellentétbe állítják az állhatatlan, szüntelenül megújuló külföldi divattal, egyrészt a magyar nemzet folytonosságát igazolják. Másrészt viszont jelképpé emelik a felújított nemzeti öltözéket, a kardos-sarkantyús katonás viseletet, egy szebb és hősiebb, cselekvő múltbéli korszak jelképévé, amikor, igaz, csupán rendi értelemben vett nemzeti egységet hozott létre a mindenkit egyformán fenyegető külső veszély.

A 16–17. századi főúri viselet, amely mintául szolgált az új nemzeti öltözék kialakításához, már anakronisztikus volt a 19. században, nem lehetett egy az egyben felhasználni. A 16. századtól megjelenő, keleti formákat őrző magyar férfiöltözet eredete a honfoglalás koráig nyúlik vissza. A törökök hatására terjedt el a 16. században, főleg Erdélyben. A nemzeti női ruha szintén a 17. századra alakult ki, alapja a nyugati eredetű reneszánsz női öltözet volt. Erdélyben és a Felvidéken általánossá vált a magyar öltözet, díszes változatát az udvarban is hordták, sőt ünnepélyes alkalmakkor az uralkodók is magukra öltötték. A 18. századra a magyar ruhának csak ez az ünnepi funkciója maradt meg, a hétköznapi ruhatárból a század közepére kiszorította a Bécsen keresztül érkező francia divat, amelynek hatását a nemzeti öltözéken is érzékeltetni lehet. 1790-ben, II. József birodalmi politikájára válaszként rövid időre ismét elővették a magyar ruhákat, majd a 19. század elején úgy tűnt, főként a városokban véglegesen átvette helyüket a nyugati divat. Ugyanakkor, bár ritkábbá vált, de tovább élt a magyar szabású udvari díszruha (F. Dózsa 1996: 155–157), és az idősebb nemzedékek tagjai közül is sokan ragaszkodtak a hagyományos magyaros öltözékhez. A megyegyűléseken, a politikai élet egyéb

²⁰ *Pesti Divatlap* 1845. január 5. 40.

²¹ *Pesti Divatlap* 1845. január 5. műmelléklet

²² *Pesti Divatlap* 1845. március 6. [297.]

²³ *Életképek* 1848. február 20. 248.

eseményein továbbra is magyar díszöltözetet viseltek. Teleki Sándor emlékiratában arról számol be, hogy 1846-ban Nagykárolyban valaki azzal hívta a megyegyűlésbe, hogy előbb öltözzék át, mire Teleki szobájába indult magyar ruhát öltetni.²⁴

A PESTI SZABÓK ÉS A NEMZETI ÖLTÖZÉK

Amint arra már az előző fejezetben is utaltam, a reformkori nemzeti öltözet megtervezésében, a hagyományos nemzeti ruha modernizálásában, hétköznapi öltözékké való alakításában nagy szerepet játszottak a pesti szabók.

A magyar öltözetet költségessé és egyben nehézé, kényelmetlenné tették az arany és ezüst csatok, hímzések, sujtások, a drága prémek, értékes szövetek. 1831-ben a *Hasznos Mulatságok* tudósítója úgy vélekedik, a pozsonyi koronázáson pompás magyar öltözékben megjelent bárók fejedelemnek is beillettek volna.²⁵ Már Kazinczy Ferenc is örömmel jegyezte meg *Pályám emlékezete* című művében (1828), hogy a magyar urak jobb belátásra tértek, és kevésbé drága anyagokból készítették öltözeteiket: „végre láttuk, hogy az arany jobban áll erszényben, mint nadrágon”.²⁶ Pirkler Adolf, a *Pesti Divatlap* szerzője is jobbnak tartotta volna, ha a drága arany sujtásokat egyszerű feketére cserélnék, alkalmazkodva a modern idők lehetőségeihez. Érveléséből kitűnik, nem kell minden áron a hagyományoshoz ragaszkodni, sőt, a múlt szokásainak kritika nélküli átvétele nevetségessé is tehet: „A sújtás kegyelete ez illúziódús időnkben is mindinkább áradozik; számtalan devalvált értékű, s egykori gazdagságát feladni nem akaró, még ma is a cifra arany sújtások csillogása közben neveteti ki önmagát.”²⁷

A reformkori szabók egyik feladata a magyar öltözék olcsóbbá tétele volt. Az arannyal, ezüstrrel, prémmel dúsan díszített, drága anyagokból varrt magyar díszruha megmaradt udvari (és ünnepi) viseletnek; mellette kialakult az egyszerű szövetből, a női ruha esetében akár kartonból is készített, zsinórozott, hímzéssel díszített,²⁸ hétköznapiakra is alkalmas öltözék. A védegyeleti mozgalom hatására hamarosan a báltermekben és egyéb ünnepélyes alkalmakon is szalonképes lett ez a dísztelegebb, polgárosított magyar nemzeti viselet.

Előfordult, hogy a szabómesterek ideiglenesen letették az ollót, és tollat ragadtak a nemzeti öltözék ügyéért vagy saját érdekük védelmében. Ez a két dolog szorosán összefüggött: a nemzeti viselet divatba jöttével megkezdődött a verseny a megrendelőkért.

1830-tól Kostyál Ádám és Klasszy Vencel is rendszeresen közölt képeket munkáiról. A *Hasznos Mulatságok* Klasszynak tulajdonította az elsőséget, őt dicsérte a

24 Teleki 1958: 57.

25 *Hasznos Mulatságok* 1831. július 2. 8.

26 Kazinczy 1979: 229.

27 *Pesti Divatlap* 1845. szeptember 18. 772.

28 *Tudományos Gyűjtemény* 1829. V. [128.]

nemzeti divat feltámasztásáért.²⁹ Kostyál természetesen rögtön válaszolt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.³⁰ A szabók vitájának csak egyik kiváltója volt az elsőség kérdése. Fontosabb az a probléma, amelyre Klasszy tett célzást: ellenfele a német szabó céh mestere volt, így a magyar ruhák készítésében kontárnak számított. Kostyál szerint „nem a név, hanem a mesternek ügyessége által készülvén a köntös, itt csak az fog ítéletet hozhatni, kinek alkalmatossága volt”³¹ összehasonlítani a két mester munkáját. Vagyis számára már egyáltalán nem voltak irányadóak a céhes előírások: a mestert szerinte nem céhes tagsága, hanem kizárólag szaktudása teszi alkalmassá egy feladat elvégzésére. Kostyál aláírásában is polgári férfi szabónak nevezi magát, nem tesz említést arról, hogy ő a német szabó céh tagja. A céhes statisztikák már nem fedték a valóságot, német szabók és céhen kívüliek is varrtak magyar ruhát – ez lehet az egyik válasz arra a kérdésre, hogy a nemzeti divat elterjedésével, a magyaros öltözék körüli hírveréssel és Pest lakosságának növekedésével párhuzamosan miért nem nőtt jelentősen a magyar szabók létszáma. Míg Pest lakossága 1840-re elérte a százezer főt, az 1803-ban 31 mestert számláló magyar szabó céh taglétszáma 25-re csökkent, a paszományosok 1803-ban hatan, 1840-ben öten voltak. Mellettük több, mint kétszáz német szabó tevékenykedett 1840-ben.³² Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a céhek nehezen engedtek maguk közé új tagokat, hogy nem piaci viszonyok alapján működtek, tehát a kereslet növekedése nem feltétlenül vonta maga után a kínálat növelését. A magyar szabók számának stagnálását azzal is lehet magyarázni, hogy az új divat nem terjedt el olyan széles körben, mint ahogyan erre a divatlapok lelkes cikkeiből következtetni lehetne, ezek inkább egy viszonylag szűk és nehezen lehatárolható csoportnak a nemzeti hagyományok feltámasztására irányuló vágyát és erőfeszítéseit tükrözik.

NYUGATI ÉS MAGYAR RUHA HÁZASSÁGA

Hogy nincs kész, általánosan magyarnak elfogadott öltözék, kitűnik a divatlapokban folyó vitákból. A Nemzeti Kör 1845. évi bálján többek között azért nem tették kötelezővé a nemzeti öltözékben való megjelenést, mivel az akkoriban divatozó nadrágot, rövid atillát, magas tetejű kalapot, turi süveget, főkötőket és vállakat a szervezők nem ismerték el magyarnak, már csak azért sem, mert az utóbbiak jobban elterjedtek Németországban, mint Magyarországon.³³ Vahot Imre ebben a vitában éppen az ellenkezőjét állítja: szerinte a régi magyarok is hordtak rövid dolmányt, bő nadrágot.³⁴

Nemzeti öltözék helyett inkább nemzetinek, magyarosnak elfogadott elemekről lehet beszélni, egy olyan nemzeti kelléktárról, amelyből válogatva egy ruhát ma-

²⁹ *Hasznos Multságok* 1831. 51. 408.

³⁰ *Tudományos Gyűjtemény* 1831. VII.

³¹ *Tudományos Gyűjtemény* 1831. VII.

³² Bácskai Vera szóbeli közlése alapján.

³³ *Honderü* 1845. február 6. 106.

³⁴ *Pesti Divatlap* 1845. február, 196.

gyarossá tehettek. A magyar férfiöltözék esetében ilyen a sarkantyú, ami a magyar tánchoz elengedhetetlen volt, a csizma, a szűk nadrág, a sujtás, zsinórok, arany- ezüst csattok, prémes szegély, kard, nemzeti színek. A női viseletnek az arany- ezüst zsinóros selyem vagy bársony magyar derék, a kötény, fehér ingváll, bő szoknya, magyar fejkötő vagy pártta mellett a jellegzetes gombolás, a paszományok, a kettős ujjak, prémek adtak magyaros jelleget.

A barokktól örökölt magyar ruha nem hasonlított a kor nyugati öltözékeire, nem volt divatos, hozzá kellett szabni az újabb igényekhez, amelyet nem kis részben befolyásolt a nyugati divat. Megfelelhet-e a magyar ruha a modern kor elvárásainak? Meg kell-e tartani a nemzeti öltözetet? A divatlapok szerzői úgy tartották, a magyar öltözéken lehet változtatni, nem szigorú forma,³⁵ csupán egy „szabó-Kazinczyra”³⁶ van szükség, aki korszerűvé, kényelmessé alakítja. Még a nemzeti divat ügyének szélsőségesen lelkes felkarolója, Vahot Imre sem várta el, hogy a hajdani kényelmetlen ruhadarabok, a szűk szijas magyar nadrág, a rázs-rokolya, a rókaprémese mente ismét divatba jöjjenek.³⁷

A pesti szabók a párizsi, bécsi divat és a magyarosnak tartott elemek felhasználásával alakították ki a magyar viseletet a harmincas évektől kezdődően. A nyugati öltözékeket tették magyarossá a nemzetinek elfogadott formák, valamint néhány díszítőelem, kiegészítő felhasználásával, így létrehozva egy magyar divatot, amely alkalmas volt a nemzethez tartozás kifejezésére, de mégsem ütött el annyira a nyugati öltözködéstől, hogy viselőjének teljesen el kellett volna szakadnia az európai divattól. A rövid dolmányok, menték meghosszabodtak, így közelítettek a korabeli európai szalonkabáthoz, frakkhoz. A *Honművész* 1835-ben pesti divatképet közölt, amelyek bizonyították, hogy a francia ízlés és a nemzeti szabás nem zárják ki egymást. A női ruhán az éppen divatos csipkés-fodros ujjak és gallér ellenében magyarosan berakott derék képviseli a nemzeti jelleget.³⁸ Kostyál Ádám divatképein jól megfér a zsinóros posztódolmány és a sarkantyú a Bristol-nadrággal és a mellénnyel.³⁹ Egy nemzeti divatképen a divatos szabású női ruhát nemzeti színű zsinór, masnik és bojtok díszítik, a hölgy hajába piros-fehér-zöld szalagot illesztett a rajzoló.⁴⁰ Használták a nemzeti szalag díszítést szegélyként vagy a derékra illesztve, masnit is kötöttek belőle.⁴¹ Az 1837. évi jogászbálban három testvér fehér, apró rózsabimbókkal hímzett tüllruhában jelent meg, így a nemzeti színeket viselték.⁴² Máshol egy egyszerű férfi kalapot övez nemzetiszín szalag.⁴³ Egy másik divatképen a hímzéssel, paszománnyal, zsinórokkal cifrázott kabát alatt nyugati szabású ruhát visel a modell.⁴⁴ Klasszy Vencel szabómester egy divatképe belföldi kelméből varrt,

35 *Pesti Divatlap* 1844. december, 200.

36 *Pesti Divatlap* 1847. október 29. 1384.

37 *Pesti Divatlap* 1844. október 10. 96.

38 *Honművész* 1835. június 18. 332.

39 *Honművész* 1835. szeptember 13. 596.

40 *Életképek* 1844. 3. füzet

41 *Honderü* 1845. január 18. 54.

42 *Honművész* 1837. január 18. 47.

43 *Rajzolatok* 1837. május 7. 296.

44 *Honderü* 1846. december 8.

magyaros szabású zubbonyhoz fekete zsinóros, bő, nyugati szabású kockás nadrágot és cipőt társít.⁴⁵ Ugyanígy Nekula polgári férfiszabó képen csak a gombolás, illetve a hímzés magyaros, a cipő, a mellény, a csíkos bő nadrág, a széles karimájú kalap a párizsi divatot követi.⁴⁶ Egy másik képen a hölgyek divatos, nyugati szabású ruhájuk felett magyaros díszítésű kabátot viselnek.⁴⁷ Hatosy István férfiszabó kard helyett sétapálcát adott nyugati szabású nadrágba és magyaros mentébe, atil-lába öltöztetett modellje kezébe.⁴⁸

A nyugati és a magyar ruházat találkozásának, a kettő közötti ingadozásnak ironikus bemutatása a farsangi multságokon, illetve a karikatúrákban megjelenő úgynevezett félmagyar öltözet, amelynek egyik fele a nemzeti, a másik pedig a nyugati divat alapján készült. Ilyen öltözékről közölt képet Klasszy Vencel 1843-ban: az ábrázolt férfi magyar oldalán kék színű, ezüsttel díszített mentét, szűk nadrágot, csizmát, tollas süveget visel, nyugati fele pedig zöld frakkot, fekete nadrágot és cipőt.⁴⁹

Nyugat és kelet kompromisszuma volt a reformkorban kialakult magyar nemzeti öltözet, ahol, bármennyire is igyekeztek hangsúlyozni ennek ellenkezőjét a divatlapok, a nyugat a domináns. A nemzeti divatot követő hölgy vagy úr nem járt volna úgy Párizsban, mint Montesquieu perzsái.

IPARVÉDELEM ÉS DIVAT – A VÉDEGYLET DIVATOT CSINÁL

1844 után a divatlapokban leggyakrabban előforduló szó kétségtelenül a „honi”. A divatlapok megteltek olyan bálokról szóló tudósításokkal, ahol a honi kelme, sőt karton, a magyar szabású öltönyök játszották a fő szerepet a nemzeti táncok és honi társalgási nyelv mellett. Ennél többet csak azokról a bálokról beszéltek, amelyek nem eléggé nemzetiek, ahol a honi még nem divat. Egy korabeli bécsi vicc szerint azért nem indult meg időben a jégzajlás a Dunán, mert a nyugat felől érkező jég nem honi.⁵⁰ A nemzeti divatot és a hazai ipart már korábban is népszerűsítették a divatlapok, csak egy példát kiragadva, 1841-ben Kostyál magyar szabású öltözékeihez eperjesi vásznat és magyar tollakat ajánlott a külföldiek helyett,⁵¹ 1844-től azonban a honi portéka nemzeti üggyé vált.

Az iparvédelem eszköz volt az önálló nemzeti fejlődés elősegítésére. A Védegyelet pedig először fogta össze az ellenzékét, minden társadalmi rétegből akadtak támogatói az arisztokratáktól az egyszerű polgárokig (Gerő 1993: 36–37). Iparmű és védegyelet divateszme lett és divatot csinált. Ugyanakkor sem a kézmű-, sem a gyár-

45 *Pesti Divatlap* 1845. március, 16. kép

46 *Pesti Divatlap* 1845. május 29. 11. kép

47 *Pesti Divatlap* 1845. október 9. 20. kép

48 *Pesti Divatlap* 1845. november, 20. kép

49 *Honderü* 1843. február, 11. kép

50 *Pesti Divatlap* 1845. március 30. 410.

51 *Honművész* 1841. június 27. 408.

ipar nem volt még felkészülve a kereslet ilyen mértékű kielégítésére: „míg ennekelőtte a magyarműnek [...] idegen név palástja alá kellett búnia, hogy vevőre számolhasson, most már attól tartunk, hogy külföldi posztó veszen magára magyar nevet, hogy a magyarnál elkelhessen.”⁵² Előfordult, hogy külföldi gyártású „nemzeti” posztót, „isten áldd meg a magyart” feliratú kelmét, hamisított védegyleti kartont árultak hazaiként.⁵³

Az iparműkiállításokon minden évben szép számmal jelentek meg a ruházati ipar mesterei által készített termékek. Az évente megrendezett ipari seregszemle azt hivatott bizonyítani, hogy a magyar termékek megállják a helyüket a nyugatiakkal szemben, és minden olyan árut meg lehet találni közöttük, amire egy divatos dámának vagy úrnak szüksége lehet. A luxus elleni fellépés a magyar ipar erősödésével alábbhagyott; immár azzal érveltek, hogy a honi gyártmányok tökéletesen kiszoríthatják a külföldieket (Molnár 1976: 30): „...űzzétek ki fejecskéitekből azon nevetséges előítéletet, mintha magyar készítmények nem lehetnének fényűzési cikkeitekre felhasználhatók”⁵⁴ – így szólt az iparműkiállításról tudósító újságíró 1843-ban az előkelő magyar hölgyekhez. 1846-ban az *Életképek* már egyenesen úgy látta, a kiállításon minden fellelhető, ami divatos lesz, mindenféle divatos és fényes honi kelmét kapni lehet, nem kell tehát külföldre sóvárogni.⁵⁵

Ideális esetben a nemzeti öltözék egyúttal hazai anyagból, hazai mesterek által készített öltözéket is jelentett, így az öltözködés terén a nemzetiesedés támogatása kétszeres haszonnal kecsegtetett: egyrészt terjedtek a nemzetinek elfogadott formák, szabások, színek, a nemzethez tartozás a megjelenésben is kifejeződhetett. Másrészt aki nemzeti öltözetet viselt, a magyarországi ipart is támogatta. A védegyleti mozgalomban ez a két elem szorosan összekapcsolódott: „Viseljünk hát magyar ruhát, magyar kelméből; e részben is emeljük a kedves hon javát, s feleljünk meg nemzetiségünk kívánatainak emberül.”⁵⁶ – így írt Vahot 1844-ben.

A külföldi divat követése ellentétben állt az iparvédelem eszméjével. Az *Életképek* 1845-ben arról panaszkodik, hogy a csipke divatja, mivel azt hazai iparosok nem állítják elő a kívánatos mennyiségben és minőségben, lehetőséget ad a külföldi cikkek vásárlására, hiszen a védegyleti fogadalom csak azokra a termékekre vonatkozik, amelyeket Magyarországon is be lehet szerezni.⁵⁷ Ugyanakkor az eszme azt követelné, hogy a hölgyek és urak a magyar piac kínálata szerint alakítsák ruhatárukat, és ne kapjanak föl olyan divatot, amelynek kellékeit itthon nem lehet megtalálni. A honi ipar felvirágoztatásáért a hölgyek tehették a legtöbbet.⁵⁸ A korszak hősnője a külföldi áruk kínálta luxusról lemondó honleány; valódi áldozat ez, hiszen Koch és Valero a külföldinél gyengébb minőségű honi selymeiben nem szokás

52 Kossuth 1843: 43–44.

53 *Pesti Divatlap* 1845. március 16. 353.

54 *Honderü* 1843. szeptember 9. 312.

55 *Életképek* 1846. augusztus 1. 160–161.

56 *Pesti Divatlap* 1844. október 10. 96.

57 *Életképek* 1845. január 25. 128.

58 *Honderü* 1844. november 7. 369.

táncolni.⁵⁹ Egy a hazai ipart védő hölgy egy főúri estélyen lilaszín honi selyemben jelent meg, amely „oly tömött és oly különös értékű nem volt is mint külhoni társaié, annál nemesbbé tette hordozója áldozatát”.⁶⁰ Vahot jóslata szerint az 1845. évi védegyeleti bálon lesznek, akik „büszke honleányi érzettel”⁶¹ viselik majd az egyszerű kartont. Jövendölése valóra vált, az *Életképek* egyik szerzője 1845-ben beszámolt egy egyszerű kékfestő ruhában, fehér derékkal és zsinórzattal, hajában fehér virággal bálozó hölgyről.⁶² Ugyanezen a bálon két leány minden frakkos férfinak kosarat adott.⁶³ A sajtó nagyrabecsülte ezeket az önfeláldozó hölgyeket, de valójában a nemzeti ipar termékeinek viselését kötelességnek tartották: „uraink és asszonyaink külhoniaskodása nemzeti bűn; és annál menthetlenebb, mennél érdekesebb, mennél dicsőbb glóriában állnak előttünk a honi műiparnak [...] eredményei”.⁶⁴ A honi ipar helyzetét reálisan felmérő *Honderü* azonban belátta, még nincs itt az ideje annak, hogy valamely rendezvényen kötelezővé tegyék a magyarországi kelmékből varrt ruhák viselését: ebben az esetben ugyanis üresen kongának a tánctermekek. Az ok kitalálását már az olvasóra bízta: gondolhatunk arra is, hogy a bálozók nem szívesen mutatkoznának a magyar ipar silányabb minőségű termékeiben.

A honi divat textiljei között a kékfestőnek jutott a főszerep. Az igénytelenség, egyszerűség jegyében („az egyszerű karton ruha *kék* színe fennen hirdeti hölgyeink honleányi *hűségét*, s égi kék színével a fényűzés ördögét megriasztani igyekszik”)⁶⁵ előkelő hölgyek is gyakran öltöztek kék kartonból készült ruhákba, még táncmulatságokra is, és divatba jött a szintén kék karton védegyeleti nyakkendő.⁶⁶ A védegyeleti mozgalom nem hagyta érintetlenül a kékfestő formakincsét: jelmondatok, jelszavak, nemzeti jelképek hordozóivá váltak a kékfestő ruhát viselők (Domokos 1981: 68): „honi divat”, „honi ipar”, „egyetértés” feliratú anyagok készültek, Kosuth, Széchényi és más politikusok képével díszített kendők népszerűsítették az iparvédő mozgalmat. (Domokos 1981: 36)

A nemzeti öltözéket nem a Védegyelet hozta divatba, de a védegyeleti bálók sokat tettek annak terjesztéséért. Az 1844. évi bál adott alkalmat a *Pesti Divatlap*nak és a *Honderü*nek (illetve szerkesztőiknek), hogy egy vita keretében kifejtsék álláspontjait a védegyeleti mozgalomról. A *Honderü* egy cikkében farsangi tréfának nevezte a védegyeleti bál ötletét. A *Pesti Divatlap* válaszában⁶⁷ azzal vádolta a rivális divatlapot, hogy az csak divatból lelkesedik a Védegyeletért, míg számukra a mozgalom és a bál többet jelent holmi haszontalan divateszménél: a tervezett nemzeti mulatság nemes és komoly szándékú. Az *Életképek* szerint mindegy, hogy őszinte lelkesedés-

59 *Honderü*. 1844. november 7. 371.

60 *Honderü* 1846. február 24. 155.

61 *Pesti Divatlap* 1844. december 15. [171.]

62 *Életképek* 1845. január 25. 128.

63 *Pesti Divatlap* 1845. január 26. 130.

64 *Honderü* 1843. szeptember 16. 351.

65 *Pesti Divatlap* 1845. január 12. 2.

66 *Pesti Divatlap* 1845. március 16. 357.

67 *Pesti Divatlap* 1844. december 15. [171.]

nek vagy pusztán divathóbortnak köszönhető-e a társasélet magyarosodása, lényeg maga az örvendetes változás, amely utat nyit „visszamagyarosodásunk” felé.⁶⁸

ZEKE ÉS FRAKK

A zeke és a frakk híveinek szópárbaja az 1842. évi báli idényben zajlott a *Társalkodó* és a *Regélő Pesti Divatlap* hasábjain.

A *Regélő Pesti Divatlapban* 1842 januárjában jelent meg Tóth Gáspár szabómester divatképe, egy nemzeti táncvigalmi öltözet.⁶⁹ Az ismertetés szerint az egyszerű fekete zsinórzattal díszített bőujjú rövid zeke könnyű anyaga, kényelmes szabása, eredeti szépsége miatt minden alkalomra megfelelő, a bő ujj alól kilátszó inget nemzetiszínű selyemből készült karperecekkel lehet összefogni.

Alig néhány nap elteltével megkezdődött Zeke és Frakk urak disputája. Az egyik tábor a zekét, vagyis a magyar ruhát, a másik a frakkot, az európai divat szerint készült öltözetet látta szívesen.

A „frakkos-cipős párt” gyakorlatiasan gondolkodott: szerintük a zekében nem lehet táncolni, mert a bő ujj alól kilátszódik a bepiszkolódott ing, pongyolasága miatt nem való bálba. A *Divatlap* szerint éppen ezért a budai fiatal „hivatalosok” multságára be sem engedték volna a zekében érkezőt, de a rendezők azt visszautasítják, hogy a magyar ruha ki lett volna tiltva a rendezvényről.⁷⁰ Egyébként is: „ha komédia a magyart frakkban táncolni, ugyanaz a keringőt magyarban – így: mindenkinek két ruhával kellene bálba járnia.”⁷¹ Az a lehetőség is felmerült, hogy a zeke divatját a nagy haszon reményében pesti szabómesterek erőltették a bálozókra.⁷² A frakkot pártolók a viseletet csupán külsőségnek tartották, amelynek a kényelmi, higiéniai szempontokon túl egyetlen funkciója a választékos ízlés kifejezése, a hazafiságnak pedig felül kell emelkednie a külsőségeken.⁷³

Az ellentábor a nemzetiség mellett a kényelmet, tisztaságot tartotta a legfontosabbnak, ezen felül a magyar ruha szépségével is felülmúlja a frakkot; úgy látják, a „félmagyar” frakkosok csak azért ellenkeznek, mert nem gondolnak a tiszta fehérneműre.⁷⁴ Különösebb indoklást általában nem tartanak szükségesnek: egyszerűen a frakk és a cipő nem illik a magyar tánchoz.

A *Pesti Divatlap* 1845-ben nemzetietlennek írta le a Nemzeti Kör által rendezett bált. A rendezők tényekkel válaszoltak: az ezerhatszáz vendég közül mintegy nyolcvan nem tudtak magyarul; a hölgyek több mint fele magyar ruhába öltözött, a férfiak között is sokan, egy rendezvény nemzeti jellege különben sem mérhető a

68 *Életképek* 1845. február 1. 159.

69 *Regélő Pesti Divatlap* 1842. január 22. 36. kép

70 *Regélő Pesti Divatlap* 1842. január 26. 69.

71 *Társalkodó* 1842. január 26. 31.

72 *Regélő Pesti Divatlap* 1842. január 26. 63.

73 *Társalkodó* 1842. január 26. 30.

74 *Regélő* 1842. február 2. 80.

kontyok és főkötők számával.⁷⁵ A *Honderü* is hozzászólt a vitához:⁷⁶ a Nemzeti Kör azért nem tette kötelezővé a magyar ruhában való megjelenést, mert nem a külsőségek tartják fenn a nemzetiséget. Példaként említi az angolokat és franciákat, akiknek nincs nemzeti öltönyük, mégis van nemzetük, amelynek létét a nyelv és a műveltség biztosítja, nem pedig a külsőségek. A magyar nemzet esetében is ez a követendő példa, a nyelv, a kultúra ápolása az elsődleges, mert ezek nélkül nincs nemzet, akkor sem, ha „nadrágainkra tenyérszíri széles paszomántot varratnánk, s topánainkra arasznyi sarkantyúkat köttetnénk.”⁷⁷

NEMZETI ÖLTÖZÉK, NEMZETI DIVAT

A reformkori nemzeti divat tudatos terjesztésének az egyesítés, az egységes nemzet megteremtése volt a célja. Ez a mozgalom már nem kizárólag a nemesi rendé volt: mindazok csatlakozhattak hozzá, akik megengedhették maguknak, hogy divatot kövessenek. Sőt, az egyszerűségnek mint a magyar nemzet egyik legfőbb jellegzettségének a jegyében divatba hozott kartonból, kékfestőből készült női ruhák, amelyekben a hölgyek „nem fényesen, nem pazar pompával” jelennek meg, hanem egyszerűen, „mint oly komoly és szegény nemzethez illik, mint a mienk”,⁷⁸ a kevésbé tehetősek számára is elérhetőek voltak.

A magyaros öltözék elterjedését divatjelenségként mutatja be a *Honderü* egy nemzeti szellemű bálról szóló írása: a bál legyen nyitánya a magyar öltözködési divatnak, amelynek a főrangúak adják majd a mintát. A kezdeti egyformaságot kiküszöböli az ízlésesen öltözködő előkelő nők által nyújtott példa és a divat folytonos fejlődési menete.⁷⁹ Vagyis a nemzeti öltözködés nem egy állandó és változatlan rendszer, hanem maga is a divat törvényeinek hatálya alá tartozik, ki van téve a divat diktálta állandó alakulásnak, változásnak, amelynek legfőbb mozgatója egy csoport elkülönülési vágya, valamint más csoportok felzárkózási szándéka (Simmel 1973: 476). Elég a divat kényszerítő erejére építeni, nincs szükség külső beavatkozásra, erőltetésre, amelynek eredménye a *Honderü* szerint a túlzó, szélsőséges *Pesti Divatlap* által gerjesztett és kifejezetten káros „magyar bálöltönyi divatkórság”.⁸⁰

Ennek alapján feloldható egy látszólagos ellentmondás. A mérsékelt nemzeti divatot egyébként támogató *Honderü* a Nemzeti Kör 1845-ben rendezett mulatsága kapcsán többek között azzal védte a szervezők engedékenységét (nem kötötték a belépést honi textilből készített magyar szabású ruha viseléséhez), hogy nem akartak senkit sem kizárni a bálból, örültek, hogy a nemzet különböző társadalmi csoportjai együtt mulathattak. Két gyökeresen eltérő felfogás áll egymással szemben, bár a végcél ugyanaz volt. A *Pesti Divatlap* képviselte irány a nemzeti egység megte-

75 *Pesti Divatlap* 1845. február, 181.

76 *Honderü* 1845. február 6. 105-107.

77 *Honderü* 1845. február 6. 106.

78 *Pesti Divatlap* 1844. november 24. [123.]

79 *Honderü* 1845. január 18. 54.

80 *Honderü* 1845. február 6. 106.

remtését a magyar nemzetiség türelmetlen terjesztésével képzelel el. A *Honderü* elitéli ezt a módszert, mivel így éppen a várttal ellentétes hatást érik el; kizárják például a nem magyarokat, lehetetlenné teszik a közeledést a különböző nemzetiségű és társadalmi helyzetű csoportok között. Például a pozsonyi országgyűlési ifjúság által tervezett bál nemzeti szelleme, a magyar nyelv és öltözék kötelezővé tétele kizárja a pozsonyi német polgárok részvételét.⁸¹ A Pesti Kör 1846-ban rendezett báljának meghívója („A társalgási nyelv és öltözet szabásában és kellemében magyar”⁸²) azt sugallja, hogy aki nem magyar, az inkább maradjon otthon. Pedig a *Honderü* szerint éppen olyan alkalmakra, nemzeti mulatságokra lenne szükség, amelyek elősegítik az előítéletek eloszlatását, a minden szempontból heterogén társadalom csoportjainak békés egyesülését. A divatlapokat olvasva úgy tűnik, a *Honderü* aggodalma jogos. A harmincas évek báljai sokkal inkább megfeleltek ennek a követelménynek, a báli tudósítók gyakran fedeznek fel a bálokban mulatók között jellegzetes öltözetükről is felismerhető nem magyarokat, például lengyel zsidókat, török kereskedőket.⁸³ E mérsékeltébb felfogás szerint az összeolvadás, és nem az összeolvasztás a nemzet egyesítésének módja. Ez nem jelentette azonban azt, hogy lemondtak volna a nemzeti öltözék, tánc és nyelv egységesítő erejéről. A reformkori nemzeti divat éppen divatjelenség-volta miatt volt alkalmas egy másfajta, nemzeti egyéniség megőrzésére, megfogalmazására, a nemzeti érzés kifejezésére, tárgyiasítására. Tehát megmaradt a divat követésének elkülönítő szerepe, de a választóvonal áthelyeződött. Ez a divat másként divat, mint a többi, elméletben legalábbis egy egész nemzetre érvényes betagozó és elkülönítő hatása. A divat funkciói közül a nemzeti vált szinte kizárólagossá.

Az új divat nagy áldozatokkal járt az arisztokraták részéről, le kellett mondaniuk az elegánsabb külföldi szövetből, párizsi mintára és gyakran külföldön készült öltözékekről. Az egyszerűség kultuszának gyakorlati oka is volt: a kevésbé különleges textilekből, árukból nagyobb volt a hazai gyárak kínálata. Ezzel párhuzamosan megmaradt a régi toposz, a luxus ostromozása is. Nem erkölcsi okokra hivatkoztak, a fényűzést elsősorban azért ítélték el, mert kellékeit külföldről kellett beszerezni. A *Pesti Divatlap* „ház- és hazaszegényítő” fényűzésről beszélt,⁸⁴ ami bűn az olyan országokban, ahol az ipar fejlődése éppenhogy elkezdődött.⁸⁵

Sokan fájalták, hogy az utcán, a hétköznapokban nem vált általánossá a nemzeti viselet. A reformkorban és később sem lett a nemzeti öltözék általánosan elterjedt, ezt mutatják a báli beszámolókból évenként visszatérő panaszok is. A pesti városi táncteremben 1833 farsangján tartott vigalomban a „magyar öltözet látatlan színű volt”.⁸⁶ A polgárság alsóbb rétegeit vonzó rendezvényekről szóló tudósítások állandóan hiányolták ezek nemzetiességét. Az 1848. évi lövészbálban „nagyítóüveg alatt

81 *Honderü* 1848. január 15. 31.

82 *Honderü* 1846. február 10. 115.

83 *Honművész* 1833. június 6. 153.

84 *Pesti Divatlap* 1845. január 1. [1.]

85 *Pesti Divatlap* 1845. szeptember 18. 770.

86 *Hasznos Mulatságok* 1833. I. 34.

kell nézni a lányokat, ha őket mint honleányokat és nemzetiségünk zászlóhímzőit tekintjük.”⁸⁷

A védegyleti mozgalom sem ért el teljes sikert. 1844 után azonban megsokszorozott figyelemmel fordultak a viselet nemzetiessége felé, így, bár a magyaros öltözködés ekkorra divattá vált, a bállok idegenszerűsége, a magyar ruhák hiánya felett érzett elkeseredettség is egyre gyakrabban fogalmazódott meg a divatlapok báli beszámolóiban. Így kesergett Szilágyi Sándor az 1847. évi báli szezon után: „egy bálban *csak* két honi köntöst láttam, s a magyar társaságnak csak egy harmada nem pirult honi nyelven szólni.”⁸⁸

Kevés forrás tartalmaz adatot arra nézve, hogy az ünnepélyes alkalmaktól eltekintve meggyökeresedett-e a magyar divat a mindennapi életben is. Az 1830-as évek első felében járt Magyarországon Le Baron d’Haussez, aki a pesti utcákat járva szembetűnőnek találta a nemzeti viselet elterjedtségét.⁸⁹ Csak prêmes kalpagos, rövid, övvel összeszorított „redingote”-ban járó, görbe karddal felövezett, aranyos díszítésű testre feszülő nadrágos, kurta csizmás urakat lát, akiket öltözkük pompája miatt ránézésre mágnásnak gondolna. Más források azonban nem erősítik meg a francia báró útleírásából elének táruló képet.

Klasszy Vince 1831-es hirdetésében nem is ejtett szót hétköznapiakra készült magyar ruhákról: férfi magyar öltözet alatt a gálaruhákat, egyenruhákat, libériákat értette.⁹⁰ A *Pesti Divatlap* egy 1847-ben megjelent írása szerint a nemzeti öltözék gyűlések, temetések, nemzeti bállok kivételével nem volt divatos.⁹¹ Az *Életképek* 1845-ben olyan divatképeket kért, amelyek alapján hétköznapi viseleteket lehet varratni.⁹² Még a *Pesti Divatlap* is beismeri, hogy bár a hazai iparvédelmi mozgalom hatására sokan hajlandóak a „megvetett szép nemzeti”⁹³ ruhát minden alkalomra viselni, azért a férfiak többsége továbbra is külföldiben jár. A *Honderü* ezt természetesnek is találta: egy 1846-ban megjelent cikk⁹⁴ azzal érvelt, hogy a magyar öltözet díszöltözet, csak valódi ünnepekre való, ha minden „hétköznapi” bálnak kötelező kellékévé válik, veszít ünnepélyességéből, értékéből, vagyis a szélesebb körű elterjedés presztízisének csökkenéséhez vezet.

Kivételek azért voltak, például Petőfi Sándor, akinek 1844-ben Vahot Imre rendelt „népies magyar ruhát”.⁹⁵ Petőfi öltözéke prêmes Csokonai-mentéből, sujtásos szűk magyar nadrágból, sarkantyús csizmából állt, darutollas kucsma, fokos, makrapipa egészítette ki. Vahot visszaemlékezéseiből kiderül, hogy ez az összeállítás nem lehetett mindennapos látvány Pest utcáin: a költőt az utcán kinevették ruhája miatt, hóbortosnak, betyárnak csúfolták.⁹⁶ Petőfi fél év elteltével levetette a népi-

87 *Életképek* 1848. február 13. 219.

88 *Honderü* 1847. március 30. 254.

89 Le Baron d’Haussez 1837: II. 16.

90 *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1831. hirdetések a 11. számhoz.

91 *Pesti Divatlap* 1847. június 13. 772.

92 *Életképek* 1845. május 3. 586.

93 *Pesti Divatlap* 1845. március 13. 338.

94 *Honderü* 1846. február 10. 15.

95 Vahot 1880: II. 65.

96 Vahot 1880: II. 66.

költő-jelmezt, ezután nyugati nadrágban járt és kék dolmányban, selyem fekete atillában.⁹⁷

* * *

A *Honderü* egy tizenharmadik pontot ragasztott a tizenkettőhöz 1848. március 19-én: „Kívánjuk, hogy e divat meg ne változzék, míg a magyar név el nem töröl-
tetik a föld színéről.”⁹⁸ A reformkorban a nemzeti öltözék nem vált mindenna-
possá, mint ahogyan a későbbiekben sem, inkább egy igény megtestesítője maradt:
a kor politikai vitáihoz kapcsolódva a nemzeti egységet, a magyar nemzet létjogo-
sultságát, életképességét volt hivatva kifejezni. Az öltözködés szintjén ez azt jelen-
tette: szembe kell fordulni a külföldről származó mintákkal, fel kell hagyni azok
másolásával, meg kell tagadni magát a divatot, helyette azt kell felhasználni, ami
ittthon található, formakincsből és anyagból egyaránt. A divat tagadása pedig új di-
vatot hívott életre, amely azonban nem maradhatott érintetlen a világdivat hatásá-
tól: a reformkori magyar nemzeti divat két öltözködési rendszer, a nyugati és a
magyar találkozásából született meg. Olyan öltözék megteremtése és elterjesztése
volt a cél, amely lehetővé teszi egy csoport, a magyar nemzet elkülönülését anél-
kül, hogy ez együtt járna a nyugati értékek megtagadásával.

A nemzeti divat-mozgalomban különböző szándékok fonódtak össze elválaszt-
hatatlanul: az érdekegyesítés útján történő nemzetegyesítésre, a nem magyar ele-
mek asszimilációjára, a nemzet függetlenedésére irányuló vágy egyaránt kifejezhető
volt a nemzeti öltözéken keresztül. Szorosan idekapcsolódik a nemzeti ipar kérdé-
se is, hiszen ennek megléte a függetlenedés egyik alapfeltétele. A Védegylet igényt
teremtett a honi árukra, és nem szabad megfélemleni a kevésbé fennkölt érdekekről
sem: a magyar ruha és a magyaros kiegészítők legnevesebb előállítói úgy tehettek
szert újabb megrendelőkre és tetemes bevételre, hogy egyúttal hazafiúi kötelessé-
güknek is eleget tehettek.

A nemzeti öltözék két lehetséges forrása, a paraszti viselet beemelése, valamint a
régmúlt korok öltözködésének felelevenítése közül a reformkorban csupán ez
utóbbihoz nyúltak. Bár elismerték a paraszti öltözék ősi, hagyományt őrző jelle-
gét, szépségét, fel sem merült a gondolat, hogy arisztokraták bújjanak népviseletbe.
Igaz, a paraszti viselet táji tagoltsága nem is segítette volna elő a nemzeti egység
megvalósulását. A reformkori nemzeti öltözék alapjául a 16–17. századi főúri öltö-
zék szolgált, amely mentes volt a főként a 18. században ráerakódott külföldi hatá-
soktól. Bármennyire is leegyszerűsödött ez a főúri öltözet a reformkor idejére,
nem lett az egész, modern értelemben vett nemzet tulajdona. Csak azok a társadal-
mi rétegek hordhették, amelyek amúgy is megengedhették maguknak a divat köve-
tését. Más kérdés, hogy például a hagyományokat az öltözködésben is megtartó
parasztság szempontjából az egész mozgalom értelmetlennek tűnhetett.

97 Vahot 1880: II. 75.

98 *Honderü* 1848. március 19. 176.

A nemzeti divat története nem zárult le 1848-cal, a magyar ruha a reformkor után is több ízben szerephez jutott, általában akkor, amikor szükségessé vált a nemzet egységének kifejezése; John Paget találó megjegyzése (1839) szerint története jelképesen mutatja be a magyar nép történetét.⁹⁹

FORRÁSOK

Életképek

Regélő

Regélő Pesti Divatlap

Pesti Divatlap

Honderü

Honművész

Rajzolatok

Hazai és Külföldi Tudósítások

Tudományos Gyűjtemény

Társalkodó

Le Baron d'Haussez 1837: *Alpes et Danube ou voyage en Suisse, Styrie, Hongrie et Transylvanie*. Bruxelles
Henszlmann Imre 1990: Párhuzam. In: *Válogatott képzőművészeti írások*. Budapest, 7-146.

Ipar címtár 1846, 1847. szerk. Szalkay Gábor és Németh János. Pest

Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. In: *Kazinczy Ferenc művei I-II*. Budapest, 1979. 219-418.

Kossuth Lajos 1843: *Jelentés az első magyar iparműkiállításról*. Pest

Kölcsey Ferenc 1997: Nemzeti hagyományok. In: Kölcsey Ferenc: *Hymnus/Nemzeti hagyományok/Parainesis*. [h.n.], 47-62.

Móth Endre 1833: *Rövid értekezés a nemzetiségről*. Pest

Paget, John 1987: *Magyarország és Erdély*. Budapest

Podmaniczky Frigyes 1984: *Egy gavallér emlékei*. Budapest

Thouvenel, Édouard 1840: *La Hongrie et la Valachie*. Paris

Vachott Sándorné 1887: *Rajzok a múltból*. Budapest

Vahot Imre 1880: *Emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*. Budapest

Teleki Sándor 1958: *Emlékiratai*. Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

Domonkos Ottó 1981: *A magyarországi képfestés*. Budapest

F. Dózsa Katalin 1996: A rendi nemzettudat szimbóluma: a díszmagyar. In: Hofer Tamás (szerk.) *Magyarok Kelet és Nyugat közt*. Budapest, 155-166.

Gerő András 1993: *Magyar polgárosodás*. Budapest

Hofer Tamás 1988: *Bevezetés: Nemzeti kultúra és néprajzi kutatás*. In: Hofer Tamás-Niedermüller Péter (szerk.) *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Budapest

Hofer Tamás 1996: *Bevezető: Témák és megközelítések*. In: Hofer Tamás (szerk.) *Magyarok Kelet és Nyugat közt*. Budapest. [7]-22.

Kerényi A. Mária 1983: „Pesti polgár és férfiszabó”: Kostyál Ádám. *Folia Historica* 11. 104-116.

Löfgren, Orvar 1989: A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákön szemléltetve. *Janus* VI. 13-28.

Molnár László 1976: *Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon*. Budapest

Simmel, Georg 1973: A divat. In: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 473-507.

Varga János 1982: *Helyét kereső Magyarország*. Budapest

⁹⁹ Paget 1987: 133.